

TÜRKİYE'DE HAYVANSAL BESİNLERİN ÜRETİM VE TÜKETİM SORUNLARI*

Doç. Dr. Sadi Aral**
Dr. Şakir Tuncer****

Doç. Dr. Ersoy Canküyer***
Dr. Sadi Akgün*****

Résumé: Dans le monde entier, ainsi que dans notre pays, la population va en s'accroissant. D'où l'action de nutrition conserve encore son importance. Le secteur de l'élevage de notre pays, possède un potentiel considérable en ce qui concerne l'alimentation nationale, le développement économique et l'exportation. Toutefois, dans les périodes planifiées, le dit potentiel n'a pas été mis en activité et que la production n'a pas atteint non plus son niveau prévu. Cela est particulièrement dû aux stratégies de planification, lesquelles n'ont pu réaliser, à la campagne, une rationalisation dans le processus de production animale ainsi que végétale. A partir des années de 1950, les politiques agricoles donnaient, de préférence, l'importance à la production végétale et soutenaient le secteur agricole au moyen des prix d'intervention; C'est ce qui a constitué la cause principale du reculement de l'élevage. De nos jours, les problèmes et goulots d'étranglements considérables que le secteur de l'élevage a devant lui, sont ceux de fourrages, de crédits et financements agricoles, de marketing et d'organisation.

Même au courant des périodes planifiées, les efforts pour supprimer le déficit de fourrage ont échoué et celui-ci a présenté une augmentation au lieu d'être reculé. Dans le redressement national, le secteur de l'élevage a une part de participation de 34,6 % au revenu national dans la production agricole; pourtant, il n'a tiré qu'un profit minime allant de 7,4 à 9,1 % des crédits agricoles totaux. Quant aux problèmes de marketing, du fait que les exploitations sont de petites tailles et qu'elles se trouvent dispersées, ceux-ci prennent leurs

* Birinci Ulusal Beslenme Kongresinde (1979) tebliğ edilmiştir.

** A.Ü. Veteriner Fakültesi Hayvancılık İşletme Ekonomisi Birimi.

*** A.Ü. Veteriner Fakültesi İstatistik ve Veteriner Hizmetleri Planlama Birimi.

**** A.Ü. Veteriner Fakültesi Yem Maddeleri ve Hayvan Besleme Birimi.

***** A.Ü. Veteriner Fakültesi Besin Kontrolü ve Teknolojisi Birimi. Ankara-

origines de la longue et traditionnelle chaine de marketing. Le fait d'insuffisance du producteur à s'organiser complique encore le probleme. Nous sommes à la conviction que l'organisation en cooperatives dans le secteur de l'élevage faciliterait la résolution du probleme.

Les consommateurs ne sont pas suffisamment organisés dans le domaine de production comme celui de consommation. C'est la raison pour laquelle les préférences du consommateur telles que demande, qualité et prix ne parviennent pas bien à la section de production. D'autres facteurs tels que qualité et conditions hygiéniques du produit animal ainsi que insuffisances technologiques de la production constituent des problèmes importants dans l'augmentation de la consommation.

Özet: *Dünyada ve Ülkemizde nüfus hızla artmaktadır. O nedenle beslenme konusu önemini korumaktadır. Ülkemizde hayvancılık sektörü, ulusal beslenme, kalkınma ve dış satım açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak planlı dönemlerde bu potansiyel harekete geçirilememiş, beklenen üretim düzeylerine ulaşamamıştır. Bunun başlıca nedeni kırsal alanda gerek bitkisel gerekse hayvansal üretimde rasyonelleşmeyi sağlayamayan plan stratejileridir. 1950'li yıllardan başlayarak bitkisel üretime ağırlık veren ve taban fiyat politikaları ile tarım sektörünü destekleyen tarım politikaları hayvancılığın gerilemesine neden olmuştur. Günümüzde hayvancılık sektörünün karşılaştığı en önemli sorunlar ve darboğazlar ; yem, kredi, finansman, pazarlama ve örgütlenme sorunlarıdır.*

Planlı dönemlerde bile hayvan yemi açığı giderilememiş, hatia büyümüştür. Ulusal kalkınmada tarımsal üretim içinde milli hasılaya % 34,6 oranında katkıda bulunan hayvancılık sektörü toplam kredilerden % 7,4-9,1 arasında yararlanabilmiştir. Pazarlamadaki sorunlar ise işletmelerin küçük ve dağınık olması nedeniyle pazarlama zincirinin uzun ve geleneksel olmasından kaynaklanmaktadır. Üreticinin örgütlenmedeki yetersizliği sorunu daha da ağırlaştırmaktadır. Kırsal alanda hayvancılıkta kooperatifleşme sorunun çözümünü kolaylaştıracaktır kanısındayız.

Üretim alanında olduğu gibi tüketim kesiminde de tüketiciler yeterince örgütlenbilmiş değildir. O nedenle tüketici talep, kalite ve fiyat tercihleri üretim kesimine ulaşamamaktadır. Tüketimi artırmada diğer önemli sorunlar da hayvansal ürünün kalitesi, hijyenik koşullar ve üretim teknolojisindeki yetersizliklerdir.

Giriş

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de hızlı nüfus artışı karşısında günümüz insanların dengeli ve yeterli biçimde beslenmesi sorunları bilim adamlarını olduğu kadar, ekonomistleri ve politikacıları

da yakından ilgilendirmektedir. Dünya nüfusu yaklaşık olarak 2 saniyede 3 insan daha artmaktadır. Diğer bir deyişle her 45 dakikada dünya nüfusuna 4000 dolayında kişi daha katılmaktadır (10). Bunun beslenme ekonomisi açısından anlamı, dünyada her gün 125-130 bin kişinin daha yeniden beslenmesi ve besin kaynaklarının bu artışa koşut olarak artırılması ve geliştirilmesi gerektiğidir.

Dünya nüfusunun geometrik dizi biçiminde artmasına karşılık besin maddeleri üretimin aritmetik dizi biçiminde çoğaldığı ve bu nedenle besin üretiminin dünya nüfus artışına ayak uyduramayacağı R.MALTHUS tarafından ifade edilmişti. Adı geçen yazarın nüfus artışı konusundaki öngörüsü alınan önlemlerle tümüyle gerçekleşmiş olmamakla birlikte; beslenme ve besin üretimi sorunları dünyamızın en güncel ve önemli sorunları olarak devam edegelmektedir (10).

-Ülkemizi de gerek nüfus artışı gerekse besin üretimi ve beslenme sorunları açısından dünya ülkelerinden soyutlama olanağı yoktur. Beslenme sorunlarının çeşitli yönleriyle tartışılacağı Türkiye 1. Ulusal Beslenme Kongresinde hayvansal besinlerden et, süt, balık ve yumurtanın üretim ve tüketimine ilişkin dar boğazlar bu tebliğ ile gündeme getirilecek ve çözümler önerilmeye çalışılacaktır.

TÜRKİYE'DE HAYVANSAL BESİNLERİN ÜRETİM DÜZEYİ VE SORUNLARI

Ülkemizde hayvansal besinlerin üretimini gerçekleştiren hayvancılık sektörü iktisadi kalkınmamızda bir kaynak olarak taşıdığı değer ve önem yanında, ulusumuzun yeterli ve dengeli beslenmesi açısından da büyük bir işleve sahiptir (8, 17). Ne varki gerek iktisadi kalkınmamızda gerekse sağlıklı ve dengeli beslenmede sektörün mevcut potansiyeli dikkate alındığında, üretimde yeterli bir düzeye ulaşamadığı görülmektedir.

Türkiye doğal koşulları itibariyle hayvancılığa elverişli bir yapıya sahiptir. Hayvan sayısı bakımından dünya ülkeleri arasında ön sıralarda yer almasına karşılık, birim başına verimin azlığı ve buna yol açan teknik ve ekonomik politikalar nedeniyle sektörün gerek üretim, gerekse tüketim açısından önemli dar boğazları bulunmaktadır.

Bu noktada, özellikle ulusal beslenmemiz açısından büyük değer ve önem taşıyan hayvansal besinlerin yetersizliğine neden olan ve koruyucu hekimlik politikamızı çıkmaza sokan temel sorunlara inme gereği doğmaktadır.

Bilindiği gibi Türkiye 1962 yılından bu yana planlı ekonomi dönemine girmiştir. Ülkeler kalkınma planlarını sınırlı olan ekonomik kaynaklarını rasyonel bir biçimde kullanarak belirli kalkınma hızlarına ulaşmak amacıyla hazırlarlar (8). Örneğin konumuzu oluşturan hayvansal üretimde plan dönemleri itibariyle üretim artışı hedefleri ve gerçekleştirmeler aşağıdaki gibi olmuştur.

I BYKP döneminde üretim hedefi % 5,6; gerçekleşme % 2,6

II BYKP döneminde üretim hedefi % 4,8; gerçekleşme % 4,0

III BYKP döneminde üretim hedefi % 5,0; gerçekleşme % 4,7

Nüfusumuzun yılda % 2,7 dolayında artış gösterdiği dikkate alınınca hayvansal ürünler üretiminde hedef alınan artış hızlarının bile önemli ölçülerde olmadığı sonucuna varmak olasıdır (8, 18).

Diğer taraftan Türkiye'nin planlı kalkınma dönemi öncesi 1957-1961 yılları arasındaki 5 yıllık veriler incelendiğinde; et üretiminde yıllık ortalama artışın % 2,4; süt üretiminde ise % 4,3 oranına ulaşabildiğini görmekteyiz. Bu karşılaştırmalarla planlı kalkınma fikrine karşı olduğumuzu değil, ancak hayvancılık sektöründe planlı dönemlerin plan öncesi dönemlere göre hissedilir bir gelişme gösteremediğini vurgulamak istiyoruz.

Birinci, ikinci ve üçüncü beş yıllık kalkınma planlarında hayvancılık sektörünün yerini, dolayısıyla ulusal beslenmenin önemini iyi değerlendiremeyen, konunun teknik-ekonomik-örgütsel sorunlarını iyi teşhis edemeyen plan stratejileri ön görülen kalkınma hızlarının bile gerçekleşmesine olanak vermemiştir (8, 18).

Uzay çağındaki dünyamızda hayvansal ürünler üretimi ve buna ilişkin Türk insanının beslenme sorunları hala bilimsellikten uzak düşünce ve anlayış içerisinde çözümlenmeye çalışılmaktadır. Dünyada ve ülkemizde hızlı nüfus artışı, çağın teknik ve teknolojik gelişimi ile beslenme sorunları her üretim işletmesi ve kesimini yığınsal üretim yapan ihtisas işletmeleri biçimine dönüştürmüştür. Çağdaş zorlamalar, ülkemizin hayvancılık açısından taşıdığı potansiyel sonucu ortaya çıkan yığınsal ve piyasa ekonomisine dönük üretim, hayvancılığa tarımdan ayrı bir işletme ve sektör kimliği kazandırmıştır. (5, 8). Bu gerçek, geçirdiğimiz 3 dönemlik kalkınma planlarında yeteri ölçüde kavranamamış; aslında bir sanayi üretim işletmesi özelliği gösteren hayvancılık işletmeleri ve sektörünün, bitkisel üretimden (tarım sektörü) ayrı olarak makro ve mikro ekonomik planlaması yapılamamış-

tır. (18). Diğer yandan hayvancılık sektörünü bir bütün içerisinde üretim alt sektörleri itibariyle entegre eden bir plan anlayışının hakim kılınmadığını belirtmek isteriz. O nedenle her üretim sektörünün (et, süt, yumurta su ürünleri ve balıkçılık) entegrasyonu sağlanamamış ve her alt sektörün sorunu ayrı ayrı çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bu eksik plan anlayışı sonucu, geçen 16 yıl içerisinde sektörün potansiyeli harekete geçirilememiş, ülke insanı yılda 230 kg. tahıla karşılık 22 kg.et 113 kg.süt tüketen, dengesiz bir beslenme rejimi ile karşı karşıya bırakılmıştır. Diğer yandan ulusal kalkınmanın finansmanı için son derece önemli bir kaynaktan yeterince yararlanılamamıştır.

Bugün dünyada tahılla beslenen toplumların hem enerji dönüşümünü hem de davranış bakımından her türlü sömürüye daha elverişli durumda oldukları görülmektedir (15). Birçok geri kalmış ve gelişmekte olan uluslar gibi, ülkemizde tahıla dayalı bir beslenme ortamı yaratılarak, hayvansal besinlerden yoksun bir insan topluluğu oluşturulma çabaları 1950'lerde başlatılmış ve günümüze kadar sürdürülmektedir. Gelişmekte olan toplumları ilerletmemek, evrimini yavaşlatmak, sosyal ve ekonomik gelişimini olanaksızlaştırmak için girişilen siyasal ve ekonomik ambargolar kadar; biyolojik uygulamaların da amaca ulaşma bakımından küçümsenemeyecek bir yeri olduğu unutulmamalıdır (15, 18).

Ulusal çıkarlarımıza ters düşmesine rağmen tahıl üretimi hayvansal besinler üretiminin gerilemesi pahasına teşvik edilmiştir. Tarımda birim alana verimliliği artırmak yerine, hayvansal besin üretiminin ham maddesini oluşturan mer'a ve otlakların tahıl üretimine tahsisine hız verilmiş ve 1950 yılında 14 milyon 542 bin hektar olan ekilebilir topraklar, 1977 yılında 28 milyon hektar dolayına ulaştırılmıştır (8, 18). Bunun sonucu, 1978 yılında hayvansal ürünlerin temel girdisi olan kaba ve kesif yem açığı 5 milyon tona ulaşmıştır. Gelecek yıllarda bu açığın kapanabileceği konusunda da umut var olmak olası değildir (7). Hayvansal üretimde birim başına verimin artırılmasında % 70 dolayında bir payı olan yem girdisinin bu yetersiz düzeyi, beslenme sorununun çözümünde en önemli dar boğazlarından birini teşkil etmektedir.

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) nın uygulamaya koyulduğu 1979-1983 dönemi arasında planda yer alan beslenme sorunları ile ilgili ilkeler ve politikalar konusunda "Nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesi için zorunlu temel besin maddelerinin üretimini özendirici

ve yurt düzeyine dağıtımını yönlendirici düzenlemeler yapılacaktır" ifadesi ile tedbirler öngörülmektedir (9).

Oysa aynı planın hayvansal besinlerin üretimi ile ilgili hedefler ilkeler ve politikalarla karşılaştırıldığında dengeli beslenme konusundaki hedeflerin gerçekleşmesinde önemli kışkularımız bulunduğunu belirtmek isteriz. Hayvansal üretimdeki gerçekleştirmeler ve hedefler tablo 1 de verilmiştir. Konuyu biraz daha açmak gerekirse, IV. BYKP'ında öngörülen artış hızının gerçekleşmesi koşuluyla 1978 yılında kişi başına düşen 22 kg.lık et üretiminin 1983'de 28-29 kg.a, sütün 113 kg.dan 143 kg.a yumurtanın 4,3 dan 5,4 kg.a ulaşabileceği varsayılmıştır (9). Oysa yapılan hesaplamalara göre 1978 yılı sabit fiyatlarıyla gelir-tüketim elastikyetleri dikkate alındığında 1983 yılında et talebi kişi başına 34-35 kg., süt talebi ise 145 kg. dolaylarında olabilecektir. Bu duruma göre, 1983 yılında kişi başına fiili tüketim gerçekleşmesi ette 6 kg., sütte ise 2 kg. daha az olacaktır (18). Aradaki et ve süt açığının 1983 lerde fiyat artışları ile massedelebileceği gerçeği ile karşıkarşıyayız. Yine aynı hesaplamaya göre 1979-1983 dönemi sonunda ette 350 bin ton, sütte 100 bin ton, yumurtada ise 25 bin tonluk bir tüketim açığının olabileceği tahmin edilmektedir (18). Görüldüğü gibi, Türkiye'de sağlıklı ve dengeli beslenme sorunları bu koşullar altında IV. BYKP döneminde de ağırlığını büyük boyutlarda hissettirecektir. Buna ek olarak ülkenin bugün içinde bulunduğu döviz darboğazını aşmak üzere girişilen dış satımı artırma çabalarında önemli bir yer tutan kasaplık hayvan ve et dış satımı, sorunu daha da ağırlaştırabilecektir.

Belirtilen darboğazların giderilmesi için hayvancılığımızda ve dolayısıyla hayvansal besinler üretiminde köklü yapısal değişimlerin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bugün ülkemizde kalkınmanın tek yolunun sanayileşme olduğu savı geniş bir kabul görmektedir. Ancak sanayileşme, yalnız başına bir olgu olarak kabullenilerek, diğer sektörlerin bu süreç içerisindeki yerleri iyi belirlenemediği hallerde, çarpık bir sanayi modeli ortaya çıkmaktadır. O nedenle bugüne dekizlenen sanayileşme politikalarının da konumuzla ilgisi ölçüsünde gündeme getirilmesinde yarar görüyoruz.

Türkiye'de kırsal alanda gerek bitkisel gerekse hayvansal üretim sektörlerinde rasyonelleşmeyi sağlamadan sanayileşmeye ağırlık veren genel ekonomi politikaları kanımızca başlıca yanlış oluşturmuştur (5, 8.)

Tablo 1. Hayvansal Ürünler Üretiminde Plan Hedefleri ve Gerçekleşmeler.

Mallar	Gerçekleşme 1972		Gerçekleşme 1977		Yılda Ort. Yüzde Artış	III.Plan Hedefi 1977		Yılda Ort. Yüzde Artış	1978		1983		Yılda Ort. Yüzde Artış
	Miktar	Değer	Miktar	Değer		Miktar	Değer		Miktar	Değer	Miktar	Değer	
Toplam Et	713.4	44.479	979.7	60.043	6.2	958.9	58.406	5.6	1.043.2	63.656	1.487.0	86.027	6.2
Kırmızı Et	585.6	39.439	794.3	52.774	5.9	769.9	51.018	5.3	843.4	55.836	1.127.8	72.161	5.3
Tavuk Eti	127.8	5.040	185.4	7.269	7.6	189.0	7.379	7.9	199.8	7.820	359.2	13.866	12.1
Süt	3.619.5	27.146	4.800.0	36.000	5.8	4.671.4	35.036	5.2	5.069.8	38.024	6.945.3	52.090	6.5
Yumurta	135.5	4.930	183.2	6.661	6.2	211.2	7.681	9.3	194.3	7.063	268.0	9.743	6.7
Yapak-tiftik-kıl	72.7	6.164	88.8	7.452	3.9	88.8	7.688	4.5	91.6	7.699	98.7	8.905	3.0
Su Ürünleri	210.0	1.680	300.0	2.400	7.4	310.0	2.480	8.1	320.0	2.560	464.0	3.712	7.7
Diğerleri		37.078		40.546	1.8		43.256	3.1		41.494		49.494	3.6
		121.477		153.102			154.538			160.496		209.972	5.5

Kaynak : IV. BYKP:

Zira batılı ekonomilerde sanayileşme; Kırsal alandaki rasyonelleşme ve bunun sonucu meydana gelen tasarrufların yarattığı kaynaklara dayandırılmıştır. Böylece gerçek anlamda sanayileşme ve bunun da öz kaynaklara dayalı finansmanı sağlanmıştır. Buna karşılık ülkemizde bu tarihsel deneyim süreci ve gerçeği dikkate alınmadan sanayileşmeye verilen öncelik, dışa bağımlılığı artırma sorunlarının yanında yukarıda değindiğimiz çarpık sanayileşmeyi de beraberinde getirmiştir (5, 8).

1950'lerden başlayarak artan makineleşme tarımda modernleşmeyi sağlama yararı yanında kendisini zamanla ortaya koyan birtakım zararlı sonuçlara da yol açmıştır. Bitkisel üretimde modern tarım gereklilikleriyle birim başına verimliliği artırmak yerine; üretim artışı yeni tarla alanları açmak suretiyle sağlanmaya yönelinmiştir. Sonuçta büyük ölçüde çayır-mera ve yayla alanı ortadan kaldırılmış, tahrip edilmiş, ezosyon ise büyük boyutlara ulaşmıştır.

1950'ler öncesi geleneksel olmakla birlikte ekonomik büyüklükteki orta ve büyük çaplı ekstansif yapıdaki hayvancılık işletmeleri yukarıda değinilen hatalı tarım politikaları sonucu küçülerek bitkisel üretim işletmeleri, diğer bir deyişle tarım işletmeleri içine itilmeye zorlanmıştır (7). Diğer yandan 1950-1963 dönemi arasında destekleme alım ve taban fiyatı politikaları ile bitkisel ürünlerin devletçe güvence altına alınmasına karşın hayvansal ürünlere uygulanan taban fiyat (Narh) politikaları hayvancılık işletmelerindeki yapısal bozuklukların daha da artmasının, dolayısıyla hayvansal ürünler üretiminin düşük düzeylerde kalmasının ve sektörün irrasyonelleşmesinin başlıca nedenlerini oluşturmuştur. Böylece hayvansal ürün üreten işletmeler yurt düzeyinde küçük, yaygın, dağınık ve aile içi tüketime dönük üniteler haline dönüşmüştür. Ürünlerinin bir kısmını piyasaya sürmek zorunda kalan hayvancılık işletmeleri ise terminal pazarlardan uzakta, ürünlerinin çeşitli ve farklı kalitede ve yetersiz miktarlarda olmaları nedeniyle birçok aracı hizmetlere de gereksinim duymaktadır. (3).

Bugün elde var olan istatistik verileri değerlerdirerek yapılan hesaplamalara göre ülkemizde pazarlanan hayvansal ürünlerin ürün çeşitleri itibariyle % 50-90 arasında değişen üretim miktarı tüketicinin talebi, ürünün fiyat ve kalite tercihi konusunda hemen hemen bilgisiz olan küçük hayvancılık işletmelerinde üretilmektedir.

Bu tip işletmelerde ürün satış hasılatı ailenin diğer gereksinimlerini karşılamakta bile yetersiz kaldığından, işletmenin modernizasyonu

ve geliştirilmesi için nakdi birikime dönüştürülememekte, diğer bir deyişle oto-finansmanı sağlanamamaktadır. Devlet kredi kurumlarının hayvansal ürün üretken işletmeleri yeteri ölçüde desteklemediği gerçeği de buna eklendiğinde, aile tipi hayvancılık işletmelerinin üretim düzeylerinin bir yıldan diğerine önemli bir değişim göstermemesinin nedenleri ortaya çıkmaktadır.

Yukarıdan beri sıralanagelen sorunlar bugün ülke nüfusunun beslenmesinde önemli bir yer tutabilecek potansiyel taşıyan balıkçılık ve su ürünleri kesiminde de kendini göstermektedir. Dünya kara parçaları üzerindeki hayvansal protein kaynakları dünya nüfusunun gereksinimini karşılamakta yetersiz hale dönüşmektedir. O nedenle beslenme sorunlarının çözümünde deniz ve iç sular kaynaklarından özellikle balıktan daha fazla oranda yararlanmak dünya beslenme politikasının temel ve önde gelen unsurlarından biri haline gelmiştir (4). Özellikle ikinci Dünya Savaşından sonra yukarıda değindiğimiz beslenme politikalarının istediği teknik ve ekonomik çağdaşlaşma ve modernizasyon yolunda uluslararası bir yarışma dönemi açılmış oldu. Uluslararası deniz kaynaklarının iktisaden gelişmiş ülkelerde verimli ve etkin bir biçimde değerlendirilmesi yapılırken; Türkiye, doğal olanaklarının elverişliliğine rağmen gerek denizlerimizde gerekse iç sularda su ürünleri kaynaklarının rasyonel bir biçimde işletilmesi olanacağını bulamamıştır (4, 7).

Su ürünleri avcılığı ve üretim konusunda ülkemizin tarihçesi çok eski çağlara dayanmasına karşın, çeşitli araştırmaların da ortaya koyduğu gibi Türkiye balıkçılığı ve su ürünleri işletmeciliği daha hala ilkel bir üretim sahası olarak devam etmektedir.

Bugünkü yapısı itibariyle Türkiye balıkçılığı kıyılarımızda ve bazı iç sularda yapılan geleneksel avcılığın ötesine geçememiştir.

Dünya toplam balık üretimi denizlerde ve iç sularda; 1957'den 1965 yılına kadar 2/3 oranında artarak 30,5 milyon tondan 52,4 milyon tona ulaşmıştır. 1957 yılına göre 1972 yılında 65,5 milyon tona, 1973 yılında ise 65,7 milyon tona ulaşmıştır.

Oysa Türkiye'nin balık üretimini yıllar itibariyle izlediğimizde üretim miktarında bir kararlılığın bulunmadığı, özellikle dikkati çekmektedir. Ülkemizde hızlı nüfus artışı ile birlikte milli gelirdeki artışın bir sonucu olarak gelişen bir talep karşısında su ürünleri üretiminde beklenen artışın sağlanamadığı ileri sürülebilir. Türkiye'nin 1967-1975 yıllarına ait deniz ve iç sularda balık üretimi incelendiğin-

de, 1967 yılında 200 bin ton dolayısındaki üretimi, bunu izleyen 1968-1972 yılları arasında % 6,1-% 35'e ulaşan azalışlar göstermiştir (4, 7). Ancak 1973 yılından başlayarak 1967 yılı üretiminin üzerinde bir üretim sağlanabilmiştir. 1967 yılına göre, 1975 yılı üretim artışı % 29,8 olmuştur. Sonuç olarak, denilebilirki Türkiye, balık ve su ürünleri üretimi konusunda dünya üretim gelişmelerine ayak uyduramamıştır.

Üretimdeki bu kararsızlığın başlıca iki nedenini; üretimle başlayan, ürünün soğuk ve donmuş muhafaza ve işlenmesini gerektiren teknik sorunlarla, balıkçı işletmelerinin verimlilik ve karlılık içinde çalışmalarını yakından ilgilendiren ürünün fiyat, sürüm ve tüketim konularını içeren ekonomik sorunlar oluşturmaktadır. İşletmelerin üretime ilişkin teknik sorunlarını da; av yasaklarına uymama, deniz ve suların kirlenmesi, avlanma tekniklerinin yetersizliği olarak üç alt bölümde özetlemek mümkündür.

Aslında bu teknik ve biyolojik sorunların çoğunun altında da ekonomik sorunlar yatmaktadır. O nedenle bu sektörün üretime ilişkin sorunları, pazarlama ve örgütlenme konuları ile birlikte ele alınacaktır.

Hayvancılık sektöründe kalkınmasını sağlanması ve hayvansal üretim artışının gerçekleştirilmesinde kredi ve finansman önemli bir unsurdur. Bu olanakların hayvansal besinler üretim kesimine devletçe sağlanması aynı ölçüde önem taşıyan diğer bir husustur. Oysa Devlet finansman kuruluşlarınca kırsal alanda şahıslara sağlanan toplam tarımsal kredilerin yıllar itibariyle ancak %10-12'si hayvancılıkta kullanılabilmektedir (19). Örneğin tarım kredi kooperatifleri aracılığı ile hayvancılık kooperatiflerine sağlanan kredi, yıllar itibariyle toplam kredinin %3,7-%5'si arasında değişmektedir.

Gerek T.C. Ziraat Bankası gerekse tarım kredi kooperatifleri aracılığı ile her çeşit tarımsal ve hayvansal üretime ilişkin toplam kredilerin tarım ve hayvancılık sektörleri arasındaki dağılımı ise aşağıdaki düzeylerde dir.

1968-1972 yılları arasında hayvancılık sektörünün yukarıda adı geçen toplam kredilerden payına düşen miktar %7,4 ile %9,1 arasındadır. Buna karşılık toplam kredinin geriye kalan % 90,9-% 92,6 sı bitkisel üretimde kullanılmıştır (19). Anlaşılacağı gibi, kırsal alanda yaratılan tarımsal gelirler içinde %34,6 oranında bir paya sahip bulunan hayvancılığımızın kalkındırılmasında ve hayvansal üretimin artırılmasında gereken kredi ve finansman sağlanamamıştır.

TÜRKİYE'DE HAYVANSAL BESİNLERİN TÜKETİM DÜZEYİ VE SORUNLARI

Bilindiği gibi, ergin bir insanın günlük protein gereksinimi 100 gr. dolayındadır. Bunun da %40 kadarının hayvansal protein olması gerekmektedir (2). Buna dayanarak yapılan hesaplama sonunda bir kişinin yılda 70-80 kg. et tüketmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Bitkisel ve hayvansal proteinin dengeli bir biçimde alınmasıyla insan sağlığı korunabilmekte ve bu amaçla oluşturulan koruyucu hekimlik politikaları başarıya ulaştırılabilmektedir. Ülkemizde sağlıklı ve dengeli beslenme konusunda olumlu gelişmeler sağlanamamıştır. Aslında Türkiye'de bir nicel açıktan söz edilmemekle birlikte, nitel açlık oldukça büyük boyutlardadır. Başka bir deyişle ülkemizde yetersiz beslenme ve gizli açlık vardır. Vücudun yapı taşları olan amino asitlerden önemli bir bölümü yalnızca hayvansal besinlerden elde edilebilir. Denilebilirki, genetik yapıdan zeka gelişimi gibi yeteneklere kadar bedenin gelişimini sağlayan tüm biyolojik reaksiyonların ritmini ve temposunu yöneten ve ayarlayan, özellikle hayvansal proteindir (15). Bunu yeterince almayan kişilerde zihinsel, bedensel ve fiziksel aksaklıklar ortaya çıkmaktadır. Aşağıda, tablo 2'de görüldüğü gibi, Türkiye'de kişi başına tüketilen ortalama kalori değerleri dikkate alındığında, ileri ülkeler düzeyinde kalori tüketimi söz konusudur. Ancak kişi başına düşen kalori düzeyinin incelenmesi beslenmenin niteliğini ortaya koymaktan uzak kalmaktadır. Sadece kalori kaynakları olan tahıl ve yağa dayalı bir beslenme sonunda, alınan kalorisinin yüksek olması doğaldır. Oysa dengeli ve sağlıklı beslenmede yer alması gereken temel unsur; protein, özellikle hayvansal proteindir.

Tablo 2. Çeşitli ülkelerde kişi başına düşen günlük toplam kalori bitkisel ve hayvansal protein miktarları (gr.) (11).

	A.B.D.	Belçika	Fransa	F.Almanya	İtalya	Yunanis.	Türkiye
Toplam Kalori	3504	3713	3396	3456	3079	3300	2848
Bitkisel Protein	32.8	40.1	26.5	32.2	55.4	56.5	62.3
Hayvan Protein	71.8	58.8	61.2	55.1	42.8	44.7	17.9

Diğer taraftan ülkemizde kişi başına düşen bitkisel ve hayvansal ürün tüketimine bakıldığında, aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır (9).

Tablo 3 incelendiğinde görüleceği gibi 1972 yılında kişi başına 246,1 kg. lık hububata karşılık, 18,5 kg.et, 96,6 kg. süt, 3,6 kg.yumurta ve 5,5 kg. balık tüketilmiştir. 1977 yılında toplam hububat tüketiminde %6,7 lik bir azalışa karşılık, toplam et tüketiminde %20 dolayında bir artışla 22,3 kg.a ulaşılmıştır. İki dönem arasında, kişi başına günde tüketilen hayvansal protein miktarında ise 4,5 gramlık bir artış sağlanabilmiştir. 1983 yılı hedeflerinin gerçekleşmesi halinde, toplam hububat tüketimi 223,7 kg.a inecck, buna karşılık toplam et tüketimi 11 yılda 9,9 kg.lık bir artışla 28,4 kg.a; sütte 44,1 kg.artışla 140,7 kg.a; yumurtada 1,8 kg. artışla 5,4 kg.a; balıkta ise 3,9 kg. artışla 9,4 kg.a ulaşabilecektir. Öngörülen bu artışların gerçekleştirilebilmesinde hayvansal besinlerin üretimine ilişkin darboğazların aşılması ve bunun yanında, üretimi izleyen ekonomik sorunların çözümlenmesinde kaçınılmaz zorunluluk vardır. Bunlar, pazarlama ve örgütlenmedir.

Tablo 3. Kişi başına düşen bitkisel ve hayvansal ürünler tüketimi (Kg./Yıl).

ÜRÜNLER	1972	1977	1983
A. HUBUBAT	246.1	229.5	223.7
Buğday	200.0	200.0	195.0
Prinç	4.1	4.3	5.2
Diğer Hububat	42.0	25.2	23.5
B. BAKLIYAT	8.5	11.3	13.2
C. PATATES	38.8	47.2	51.3
D. MEYVE, SEBZE	267.7	252.7	311.8
E. TOPLAM ET	18.5	22.3	28.4
Kırmızı et	15.1	17.9	21.8
Tavuk	3.4	4.4	6.6
F. SÜT	96.6	113.5	140.7
G. YUMURTA	3.6	4.3	5.4
H. BALIK	5.5	7.0	9.4
Kişi başına hayvansal Protein (gr./gün)	22.5	27.0	32.0

Ülkemizde bir yanda üretimin, diğer yanda tüketimin yetersiz kalışında önemli etkenlerden birisi de hayvansal besinlerin pazarlamaya ilişkin sorunlarıdır. Pazarlamanın konumuz açısından tanımını yaparsak, hayvansal besinlerin ve hizmetlerinin üreticiden tüketiciye kadar akışını inceleyen bir ilimdir diye tanımlayabiliriz (13). Bu hizmetler serbest piyasa ekonomisinde yerine getirilirken işletme ekonomisi kurallarına göre hareket etmek, pazarlamanın başlıca amaç ve görevlerinden birisi olması gerekir. Diğer bir deyişle pazarlama daha az masrafla tüketiciye en yüksek tatmin ve üreticiye en optimum karın sağlanmasıdır. O nedenle pazarlama konusu içine bu hizmetlerin

yapıldığı işlerin organizasyonu da girmektedir. Hayvansal ürünler üretim ve yetiştirme işletme faaliyetlerinde başarıya ulaşılsa dahi pazarlamada sorunlar çözülmedikçe tüketimi artırmada başarıya ulaşmak güç ve bazen de olanaksızdır. Hayvansal ürünler pazarlaması karmaşık birçok işlemi içermektedir (2). Başarılı bir pazarlama sistemi hayvansal ürünlerin ülkenin farklı bölgelerindeki değişik kalite ve miktarda talebin karşılanmasını hedef almalıdır. Bu nedenle hayvansal ürünlerden et, süt, yumurta, balık pazarlaması iç piyasalarda arz ve talebin toplumun gereksinimlerine uyarlı ve düzenli bir şekilde dengelenmesine hizmet eden teknik ve ekonomik faaliyetlerle doludur.

Hayvansal ürünler üretiminde sağlıklı ve ekonomik gelişme, ancak pazarlama kanallarının ve dolaşım sisteminin iyi bir biçimde işlemesiyle mümkündür. Sağlıklı bir gelişme ise, talebin miktar, çeşit ve kalite olarak üretim kesimine yansıtılmasına ve dolayısıyla hayvansal ürünler üretimi hizmetlerinin gelişmesine yolaçmalıdır.

Görüldüğü gibi, hayvansal ürünlerin tüm pazarlama (marko-ting) faaliyetleri tüketiciye yönelmiştir. Günümüz tüketicisi bir işletmenin ya da bir sektörün faaliyet biçimine istediği gibi yön verebilmektedir. Bu nedenle pazarlamanın etkin olabilmesi için sistemin yapısı tüketici isteklerine mümkün olduğu kadar uygun olmalıdır.

Ülkemizde kasaplık hayvan ve et pazarlaması incelendiğinde pazarlamada yer alan organları; köy toplayıcıları-hayvan tüccarları-besiciler-kominyoncular-toptancı kasaplar-et ve ürünleri imalatçıları ve perakendeci kasaplar olarak sıralamak mümkündür (2, 3). Anlaşılacağı üzere geleneksel kasaplık hayvan ve et pazarlama kanalları sayıları bazen 5-6'yı bulan, genellikle 3-4 arasında değişen aracı hizmetini gerektiren uzun bir zincirle karşı karşıya bulunmaktayız. Pazarlama zincirinin bu kadar uzun olmasında en önemli nedenlerden birisi, daha öncede belirttiğimiz gibi, kasaplık hayvan üretim ve yetiştirme işletmelerinin küçük, yaygın ve dağınık olmasıdır. Bu durum adı geçen işletmelerden kasaplık amacıyla pazara sevkedilen hayvanların aracı hizmetlerinde çalışanların produktivite düşüklüğüne; dolayısıyla pazarlama maliyetinin yükselmesine yolaçmaktadır. Pazarlama maliyetindeki bu yükseklik bir yandan tüketicinin daha pahalı ve daha az tüketmesine neden olurken tüketim fiyatından üretici eline geçen miktarın azlığı nedeniyle de üretim düzeyinin yükselmesine olanak vermemektedir. Örneğin çeşitli Avrupa ülkelerinde kasaplık hayvan ve et pazarlamasında tüketicinin ödediği 100 birimlik

tüketim fiyatının Almanya'da 64,4'ü; İtalya'da 66,4'ü; Hollanda'da 74,7'si üreticinin eline geçmektedir (3). Geriye kalan miktarlar ise pazarlama kuruluşlarına intikal etmektedir. Oysa ülkemizde yapılan bir araştırmaya göre her 100 birimlik tüketim fiyatının 38-40'ı üreticinin eline geçmekte, geri kalan 60-62'si ise aracı kuruluşlarının marjını oluşturmaktadır (13). Görüldüğü gibi et ve ürünleri üretimden beklenen amaçların gerçekleştirilmesinde pazarlamanın önemi oldukça büyüktür. Sorunun çözümü ise, örgütlenme konusunda ele alınacaktır.

Su ürünlerinden balık pazarlaması yalnızca ürünün tüketiciye teknik olarak teslimi faaliyeti değildir. Bu nedenle teknik faaliyetlerle birlikte ürünün satışı aynı zamanda birtakım ticari ve ekonomik faaliyeti de zorunlu kılar (4).

Uygun bir satış yeri, alt yapı teşkili müşterilerle haberleşme ve sürümü artıracak satış yöntemlerinin seçimi balık pazarlamasında ticari ve ekonomik faaliyetlerin başlıca unsurlarını oluşturur.

Ülkemizde balık pazarlama organları da sosyal ve ekonomik gelişmeye koşut olarak değişiklikler göstermekle birlikte yeterli değildir. Genellikle balık pazarlamasında yer alan pazarlama organları sırasıyla şunlardır: Balıkçı manavı, komisyoncu-kabzımal, toptancı ve perakendecidir. Diğer yandan pazarlama kanalları sürümün yapıldığı yörelere göre de (kıyı şeridinde ve iç kesimlerde) ayrıcalıklar göstermektedir.

Balık pazarlamasında aracı marjları konusunda yapılan hesaplamalara göre tüketici fiyatının brüt %66'sı aracı hizmetlere, %33,3'ü ise üreticiye intikal etmektedir. Tüketici satınalma fiyatından satış ve pazarlama masrafları düşünüldüğünde net 100 birimlik tüketim fiyatının %48'i üreticiye, %52'si ise aracı hizmetlere gitmektedir (4). Pazarlamadaki bu yapısal bozukluk bir yanda işletmeler düzeyinde iktisadiliği sağlayamazken, tüketim fiyatlarındaki yükseklik nedeniyle de tüketimin sınırlı kalkınmasına yolaçmaktadır.

Hayvansal ürünlerden tavuk eti, yumurta ve süt pazarlamasında da karşılaşılan aracı marjları ve pazarlama hizmetlerindeki irrasyonellik et ve balık pazarlamasında ortaya çıkan sorunlarla eş boyutadılar (1).

Tüketici taleplerinin de hayvansal ürünler üretimi üzerinde önemli etkisinin bulunduğunu ifade etmiştik. Hayvansal ürünlerin

talebi diğer tüketim mallarına bakarak bazı özellikler gösterir. Bunlar sırasıyla:

a- Hayvansal ürünlere duyulan talep; kısa zaman aralıklarıyla ve sık sık olarak meydana gelir. Bu nedenle hayvansal ürün pazarı sürekli bir taleple karşı karşıyadır.

b- Hayvansal besin maddelerine duyulan talebin pazara yansıyan miktarı kısa dönemde sabit kalmaktadır. Bunun başlıca nedeni tüketicinin belirli bir tüketim miktarından sonra o maddeye karşı gereksinim kalmamış olmasıdır. Belirli bir doyum noktasına ulaştıktan sonra talepte herhangi bir yükselme söz konusu olmadığı içindir ki kısa dönemde toplam talep miktarı değişmemektedir.

c- Hayvansal ürünlere duyulan toplam talepte bir kararlılık olmakla birlikte, zaman içinde talep yapısı değişebilmekte; mevcut talepte rakip mallara ya da ikame mallarına doğru bir yöneliş meydana çıkmaktadır. Bu durum tüketicinin kültür düzeyi alım gücü, sosyal düzeyi ve gelişim süreciyle yakından ilgili bulunmaktadır.

d- Tüketicilerin hayvansal ürünlerin çeşitli şekillerine karşı (çiğ, pişmiş, pastörize, işlenmiş ve konserve) değişik zamanlarda duydukları talep de farklı olmaktadır. Bugün ailede kadının çalışması zorunluğu, onu daha çabuk hazırlanabilen yarı işlenmiş hayvansal ürünlere doğru bir talep eğilimine sevk etmektedir.

Diğer yandan ülkemizde tüketilen et ve mamülleri ve diğer hayvansal besinlerin miktarları da kentsel ve kırsal alanlara göre değişiklik göstermektedir. Özellikle büyük kentlerimizde, örneğin ette; yağlı ete karşı talep her geçen gün biraz daha azalmakta, buna karşılık yamsız ve özellikle sığır ve genç daha eti tüketimine karşı büyük bir eğilim gözlenmektedir.

Ülkemizde hayvansal ürünlerin tüketim sorunlarını:

a- Ürünün kalitesi ve çeşidi,

b- Ürünün hijyenik koşulları,

c- Ürün üretim teknolojisi

yönünden incelemek mümkündür (2).

Örneğin konu et yönünden ele alındığında, ülkemizde tüketilen etlerin kaliteleri ve ırk neveleri itibarıyla bölgelerarası bazı farklılıklar gösterdiği gözlenir. Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da tüketilen koyun etlerinin büyük bir kısmını morkaraman oluşturur. Bunu akkaraman

eti tüketimi izler. Yağlı et tüketimi bu bölgede ayrı bir özellik göstermektedir. Orta Anadolu Bölgesinde tüketilen koyun eti ise akkaramandır.

Batı Anadolu'da dağlıç, Marmara bölgesi ve özellikle İstanbul ve yöresinde tüketim kıvrıcık ve dağlıç etine yönelik bulunmaktadır. Ülkemizde sığır eti tüketimi ise bölgelere göre güneyde ve güneydoğuda güncü kırmızısı, orta Anadolu'da yerli kara sığır etleridir. Bu yerli ırklar yanında melcz ırklar sığır eti üretimlerinde giderek artmaktadır.

Genel olarak yurdumuzda kasaplık hayvan etlerinin kalitesi, hayvanların beslenme tekniğine uygun bir biçimde beslenememesi, ayrıca etçi ırk nitelikli kasaplık hayvanın azlığı nedeniyle düşüktür.

Türkiye'de hayvansal besinler tüketiminin en önemli sorunlarından birisi de kuşkusuz besin sağlığı ve hijyeni sorunudur. Örneğin tüketilen etlerin büyük bir bölümü (yarıdan fazlası) mezbaha dışı kesimlerden elde edilmektedir. Mezbaha kesimleriyle üretilen etlerin ise çeşitli alt yapı ve eleman yetersizlikleri nedeniyle tam hijyenik koşulları taşıdığı söylenemez. Süt ve ürünlerinde ise durum çok daha endişe verici boyutlardadır. Ülkede üretilen ve dolayısıyla tüketilen 5 milyon 070 bin ton süte karşılık hijyenik koşullarda işlenebilen ve tüketime sunulan süt miktarı, %6 dolayındadır (6).

Görüldüğü gibi salgın ve paraziter hayvan hastalıkları ve zoonozlar ülkemizde hayvansal ürünler tüketiminde halk sağlığını önemli ölçüde tehdit eder durumdadır. Özellikle birkaç büyük kentimiz hariç, diğer iller, kasabalar ve köylerde halkımızın büyük bir çoğunluğu hayvansal besinlerle geçen paraziter ve zoonotik hastalıklara yakalanma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Türkiye'de hayvansal besinler üretim teknolojisinin yetersizliği ve kapasite düşüklüğü karşısında, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimin meydana getirdiği büyük bir tüketim potansiyeli vardır. Bu durum uzun sürede böyle sürecektir gibi görünmektedir. Önce de belirttiğimiz gibi piyasalarımızdaki hayvansal ürünlerin kalite ve sağlık koşulları oldukça düşük bulunmaktadır. Teknolojideki işleme yetersizliği halkımızın hayvansal besinlere karşı tüketim eğiliminde azalmalara yol açmaktadır. Örneğin ülkemizde yapılan besin kontrolü ve teknoloji analizlerine göre halkımızın tükettiği besinlerden muayene edilen 62.670 numunenin %6,45'i gıda tüzüğüne aykırı ve % 8,3'ü de sağlığa zararlı nitelikte bulunmuştur (12).

Bu durum tüketici bilinçlenmesiyle birlikte hayvansal besin maddelerine olan talepte bazı tereddütlere neden olmakta, dolayısıyla tüketimi olumsuz yönde etkilemektedir. O nedenle tüketim piyasasında daha çok tarınan ve güven sağlamış sınırlı sayıda firmaların yüksek fiyata satılan ürünleri ilgi ve talep görmektedir. Diğer yanda gıda kontrolü ve kalite denetimlerinin yetersizliği ürünlerde kalite-fiyat ilişkisinin kururamamasına neden olmaktadır. Bu ise kalitesiz ürün fiyatlarının da yükselmesine yol açmakta, çeşitli gelir grupları arasında hayvansal besinler tüketimini geniş ölçüde etkilemektedir.

Hayvansal besin maddelerinin tüketimini etkileyen diğer bir unsurda hekim tavsiyeleridir. Özellikle acılı ve baharatlı et ürünleri çoğu diyetlerde yasaklanmaktadır. Bunların yerine günümüzde sosis, salam gibi az baharatlı ve ner öğün yenilebilen et ürünleri tercih edilmektedir.

Hayvansal besinlerin kalite koşullarının düzeltilmesi mevcut tüketim potansiyelinin harekete geçirilmesinde önemli rol oynayacak güçte görülmektedir.

Yukarıda değinilen açıklamaların yanında önemli bulduğumuz diğer bir tüketim problemi de halkımızın, hayvansal besinlerin çeşitleri, gerçek kaliteleri besin değerleri ve diğer özellikleri hakkında bilgili bir beslenme olanağına sahip olmayışdır.

Hayvansal besinlerde tüketici eğilimlerine etki eden önemli faktörlerden birisi de tüketim için ayrılan bütçe olanaklarıdır. Bir toplumun et tüketim miktarı o toplumun sosyal ve ekonomik yapısı ve gelişmesiyle yakından ilgilidir. Ülkemizde gelir düzeyi düşük olan ailelerin bütçelerinde mal ve hizmet gruplarının değişmesi, büyük ölçüde gelir düzeyine bağlı kalmaktadır. Buna karşılık gelir düzeyi yüksek olan aile gruplarında ise, tüketicinin davranışlarını açıklamakta gelir düzeyi tek ve yeterli açıklayıcı olmamaktadır. Bunu daha çok psiko-sosyal aktörler ile açıklamak olasıdır (2, 14).

Ülkemizde yapılmış olan araştırmalara göre düşük gelir gruplarında gelir artışının et tüketimi artışına etkisi çok yüksek olmaktadır. Örneğin gelir düzeyinde yüzde 10'luk bir artış et tüketiminde yüzde 30'a yakın bir artış meydana getirebilmektedir (14).

Ülkemizde aile tüketim harcamaları içerisinde hayvansal ürün tüketiminin ne miktarda bir yer tuttuğu konusunda Ankara, Adana, İzmir'de yapılan anket sonuçlarına göre orta gelir gruplarında et ve balık tüketimi harcamasının yaklaşık olarak tahıl tüketimi harcaması

kadar olduğu görülmüştür. Özellikle Ankara ve İzmir'de daha yüksekçe gelir gruplarında et ve balık tüketim harcamalarına doğru açık bir yöneliş olduğu gözlenmektedir. Düşük gelir gruplarında ise tahıla dayalı beslenme ve harcamaları büyük bir yer tutmaktadır. Aynı araştırmalarda besin tüketim harcamalarının tüm harcamalar içindeki payı yüzde 25,14 ile yüzde 60,43 arasında değişmektedir. Bu harcama içerisinde et ve balığın yeri ise yüzde 10,43 ile yüzde 23,10 arasındadır (2, 14). Sosyal ve ekonomik planlama çerçevesinde gelir dağılımı eşitsizliğini azaltacak politikalar hayvansal besinler tüketiminin artırılmasında önemli rol oynayacaktır.

Türk ekonomisi açısından olduğu kadar ulusal beslenme açısından da bu kadar önemli, güçlü ve anlamlı bir sektörden gereği gibi yararlanamamanın temelinde bugüne kadar iyi tesbit edilememiş ekonomik politikalar yanında örgütsel sorunlar da yatmaktadır.

Bu aşamaya kadar hayvancılık işletmelerinde var olan üretimin geleneksel yapısı, yapısal bozuklukları ve hayvansal besinlerin üretim yetersizliklerinin nedenlerini ortaya koymaya çalıştık. Böylece yapısal bozuklukları sergilerken, örgütlenme gereğini de vurgulamı olduk.

Örgütlenme, gerek sözcük gerekse kapsam ve çeşitleri açısından bugün sosyal ve ekonomi bilimlerinde giderek artan bir önem taşımaktadır. Hayvansal ürünler üretici ve yetiştiricisinin örgütlenmesinde kooperatifçilik ve kooperatifleşme modeli üzerinde duracağız.

Kooperatifçilik; toplumsal yaşantıda ortak çıkar ve amaçları gerçekleştirmek için birlikte çaba gösteren kişilerin emek, sermaye ve diğer üretim faktörlerini biraraya getirme hareketidir (3, 16). Hayvancılık sektöründe ve hayvansal üretimde kooperatifleşme yoluyla örgütlenmede üreticinin kendi kendine yardım etmek suretiyle ekonomik olanaksızlıklarını gidermek, emeğinin alın terinin karşılığını almak amacı yatmaktadır. Bu amacın gerçekleşmesinde kooperatifçilik kadar, kurulacak ve uygulanacak model büyük bir önem taşımaktadır.

Zira amaç yalnızca kooperatif kurmak değildir. İşletmelerin teknik-ekonomik yapısal özelliklerini dikkate alan, iyi işleyen, kaynak yaratan, sorun çözen gerçekçilikte ve bilimsellikte kooperatifler kurulması gerekir (16). Türkiye'de sosyal ve ekonomik bunalımların temelinde yatan önemli unsurlardan biriside kırsal alanın sosyo-ekonomik yönden ihmal edilmişliğinin yanında ekonomik model ve tercihlerin isabetsizliğidir (7, 8, 18). Bunun sonucu toplumun bir bölümü her geçen gün üretici olmaktan çıkıp, kentlerde tüketiciler sınıfına dahil ol-

maktadır. O nedenle kırsal alanda sosyo-ekonomik çarpıklığı gideren en iyi teşhisleri yapmak amacıyla gerçekçi ve bilimsel örgütlenme modelini belirlemek, kırsal alanda yaşayanları yaşama bağlamanın ve bu yörelerde sosyal ve iktisadi refahı artırmanın çarelerini araştırmak, ortaya koymak günümüz Türkiye'sinin en önemli sorunu olmaktadır.

Hayvansal üretim faaliyetleri çağın gelişen teknik ve teknolojik anlayışı içinde endüstrinin kendisi olmuştur. Hayvancılık; ham maddesi yem, tesisi hayvan, ürünleri et, süt, yumurta vb. gibi çeşitli hayvansal ürünleri içeren bir sanayidir. Hayvancılık işletmesinde hayvansal besinler üretimi bir sanayi tipi üretimle yıl boyu devam etmektedir. Bu yapısıyla hayvancılık; üretimin rekolteler şeklinde yapıldığı tarımdan (bitkisel üretimden) daha çok bir sanayi işletmesi özelliği taşımaktadır. Bu nedenle, ortaya koyduğumuz bilimsel tartışmaların ışığı altında, hayvan üreticisi, yetiştiricisi ve besicisinin üretim alt sektörlerine göre örgütleneceği ihtisas kooperatifleri en uygun model olacaktır kanısındayız (5) İhtisas kooperatifleri, bölge birliklerini; bölge birlikleri ise Türkiye hayvan üreticileri ve yetiştiricileri bölge kooperatifler birliğini oluşturmalıdır. Böylece hayvansal besinler üretimi konusunda; üretme, yetiştirme, besi, canlı stok, değerlendirme ve pazarlamayı da içeren gerçek anlamda çok amaçlı kooperatifler meydana gelmiş olacaktır (5). Bu kuruluşların kamu ve K.İ.T. kuruluşları ile entegrasyonu da, bir yanda ülke düzeyinde sektörün potansiyelinin harekete geçirilmesine, üretimin rasyonelleşmesine neden olabileceği gibi, Devlet-Halk bütünleşmesine de olanak sağlayacaktır.

Hayvansal ürünler üreticisinin yukarıda belirtilen biçimde örgütlenmesinin beslenme sorunlarının çözümünde tek başına yeterli olabileceği düşünülemez.

Gerçek çözüm, diğer yanda tüketicinin de gerekli örgütlere kavuşturulmasından geçer. Zira hayvansal üretimde sağlıklı gelişme verimli ve etkin taleplerin üretim kesimine yansımaya bağlıdır. Diğer ürünlerde olduğu gibi, hayvansal ürünlerde de gerek üretim gerekse üretim sonrası yapılan tüm uğraşlar (marketing faaliyetleri) tüketiciye yönelmiştir. "Tüketici Kraldır" sözü hayvansal ürünler için de geçerlidir.

Türkiye'de tüketici taleplerinin her alanda olduğu gibi bireyciliğinin, diğer bir deyişle örgütlenmemiş olmasının hayvansal üretimde de üretimin irrasyonelliğinde payı vardır. Tüketici taleplerinin de gerek miktar gerekse ürün çeşidi ve kalitesi konusunda üretim kesimine

etkin bir biçimde ulaştırılmayışında, dana önce de değindiğimiz gibi, pazarlama zincirinin uzun olması etkindir. Bu nedenlerle hayvansal ürün fiyat-kalite ilişkisinin ne üretici ne de tüketici çıkarlarını koruduğu söylenemez. Oysa tüketici kesiminin örgütlenmesi ile bir yanda tüketim talebinin miktar, kalite ve çeşit konusunda üretim kesimine yansıtılması mümkün olabileceği gibi, pazarlama hizmetlerinin de etkinlik kazanması sağlanabilecektir.

Türkiye'de üretim kooperatiflerinin nitelik ve niceliğine ilişkin bilgiler elde mevcut olmasına karşılık, tüketim kooperatiflerinin varlıkları ve mal ve hizmet sunumu açısından etkinlikleri konusunda ki veriler yeterli düzeyde değildir. Örneğin, veriler biraz eski olmakla birlikte Seylan'da tüketim kooperatifleri ada nüfusunun 2/3 sinin gereksinimini karşılayacak sayıdadır. Diğer yandan Danimarka'da tüketim kooperatifleri nüfusun %40'ını kapsamakta ve perakende ticaretin %23 ünü elinde tutmaktadır. Finlandiya'da ise tüketim kooperatifleri besin maddeleri ticaretinin %38 ini sağlamaktadır. Hayvansal ürünlerden sütün %50 si, etin ise %60 ı yine tüketici kooperatiflerinin perakende mağazalarında satılmaktadır (16). Bu örnekleri İngiltere, İsveç, İsviçre gibi ülkeleri de anarak çoğaltmak olasıdır.

Görüldüğü gibi, Türkiye'de hayvansal besinlerin tüketiminde sağlanacak rasyonelleşme tüketim kooperatiflerinin gerek sayı, gerekse ekonomik güç olarak artırılmasıyla sağlanabilecektir. Üretim kooperatifleri modelinde olduğu gibi tüketim kooperatiflerinde de bölge birlikleri ve bunların oluşturduğu Türkiye tüketici kooperatifleri birliğini kurmayı hedef almak, tüketim kesiminde kooperatifleşmeyi yaygınlaştırmak, sorunun çözümüne önemli katkılarda bulunabilecektir. Tüketici kooperatifleri ve birliklerinin hayvansal besinleri tüketime sağlıklı olarak sunabilmede kamu kuruluşlarıyla etkin bir eşgüdümüne gitmesinde zorunluluk olduğu kanısındayız. Özellikle hayvansal ürünlerde ürün kalitesi ve hijyeni insan sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Tüketici kooperatifleri ve birliklerinin halk sağlığı ve besin kontrol laboratuvarları ile etkin bir besin denetimini gerçekleştirmesi bir yanda koruyucu hekimlik politikasının başarıya ulaşmasında önemli bir rol oynayacağı gibi, tüketici aldatılmalarının da önüne geçilmiş olacaktır. Denetimdeki bu etkinlik üretim kesiminde de kalite iyileştirmelerini zorunlu kılacaktır.

Sonuç

Tüm dünyada ve ülkemizde besin ve beslenme sorunları en güncel konuları oluşturmaktadır. Yetersiz beslenme, özellikle hayvansal besin üretimindeki dar boğazların bir sonucu olarak ortaya çıkmakta-

dir. Hayvancılık sektörü, ülkemizde ekonomik kalkınmanın ve dengeli beslenmenin sağlanmasında önemli işlevlere sahip olmasına karşılık, sektörün gelişmesi henüz arzulanan düzeye erişebilmiş değildir. Bu durum, geçmiş yıllarda uygulanan yanlış tarım ve sanayi politikalarından kaynaklanmaktadır. Planlı dönemlerde bile hayvancılığa gereken önem verilmemiş, mera alanlarının bitkisel üretime tahsisi uygulaması önlenememiş, bitkisel üretim taban fiyatı ve destekleme alım politikalarıyla teşvik edilirken, hayvansal ürün fiyatları uzun yıllar نرخ politikaları ile baskı altında tutulmuştur. Böylece hayvancılık işletmeleri giderek küçük yaygın ve dağınık işletmeler haline, dolayısıyla sektör üretim açısından irrasyonel bir yapıya dönüşmüştür.

Hayvansal ürünler üretimindeki bu darboğazlar yanında ürünlerin pazarlama aşamasındaki olumsuzluklarda eklendiğinde, tüketiciler miktar ve kalite açısından yetersiz ve pahalı hayvansal ürünlerle karşı karşıya kalmaktadır. Çünkü; tüketicinin ödediği tüketim fiyatının ancak bir kısmı üreticiye ulaşabilmekte, önemli bir bölümü pazarlama kuruluşlarının marjını teşkil etmektedir.

Hayvansal ürünler üretiminin doğrudan veya en kısa pazarlama zincirinden tüketiciye ulaşamamasında ortaya çıkan sorunlardan birisi de üreticilerin ve tüketicilerin örgütlenmemiş olmasıdır. Bu durum tüketici tercihlerinin üretim kesimine etkin bir biçimde yansımamasına neden olmakta; üretim miktar ve kalite olarak yönlendirilememektedir. Sorunun çözümünde ülke gerçeklerine uygun üretim ve tüketim kooperatifleri ve birlikleri önerilmektedir. Tüketicilerin hayvansal ürünlerin kalite ve fiyatları açısından aldatılmalarının önüne geçmekte, kooperatif birlikleri ile kamu sağlık ve gıda kontrol kuruluşları arasında etkin bir eşgüdüm hayati bir önem taşımaktadır. Bu eşgüdüm bir yanda Devlet-Haik bütünleşmesire olanak sağlarken, diğer yandan da koruyucu hekimlik politikasının başarıyla uygulanmasını gerçekleştirecektir.

Literatür

- 1- **Alpan, O., Uludağ, N., Koç, F.:** *Süt üretimi sorunları ve çözüm yolları.* Türkiye V. Hayvancılık Kongresi, Ongun Kardeşler Matb., Ankara, 1975.
- 2- **Aral, S.:** *Memleketimizde et ve mamüllerinin sürümünde Et ve Balık Kurumunun yeri ve önemi* (Doktora tezi, basılmadı). Ankara, 1971.

- 3- **Aral, S.:** *Hayvancılık sektöründe örgütlenme.* Türkiye IV. Hayvancılık kongresi, Kalite Matb., Ankara, 1974.
- 4- **Aral, S.:** *Doğu Karadeniz Bölgesi bakkalık işletmelerinde kârlılık ve verimlilik analizleri ile işletmenin üretim, pazarlama ve örgütlenme sorunları.* (Doçentlik tezi, basılmadı). Ankara, 1977.
- 5- **Aral, S.:** *Kasaplık hayvan üreticisi ve besicisinin ülke düzeyinde örgütlenmesi, örgütün niteliği ve kamu kuuşları ile ilişkisi konusunda düşünülen model.* EBK Et Endüstrisi Derg., 1980. 4, 24, 9-15,
- 6- **Aral, S., Canküyer, E.:** *Kars ili ve Doğu Anadolu Bölgesi hayvancılığının üretim, pazarlama ve örgütlenme sorunları ile çözüm yolları* Ogun Kardeşler Matb., Ankara, 1980.
- 7- **Baran, İ., Canküyer, E., Aral, S.:** *Türk tarımındaki yapısal bozukluğun giderilmesi ve tarımsal kredilerin yeniden düzenlenmesi için kurulan Millet Meclisi 10/16 nolu araştırma komisyonuna A.Ü.Veteriner Fakültesince sunulan rapor.* Ankara, 1979.
- 8- **Canküyer, E.:** *Hayvansal üretimde plan ve planlama.* Gıda bilimi ve teknolojisi dergisi, 1979, 2, 1, 42-53.
- 9- **D.P.T., I., II., III.ve IV.** Beş Yıllık Kalkınma Planları.
- 10- **Dilmen, S.:** *Çağımızda açlıktan kurtulma çabalarında ideal protein üretimi sorunları.* Vet.Hek.Dern.Derg., 1973, 43, 9-10, 210-218.
- 11- FAO Production Year Book, 1977 ve 1978.
- 12- G.T.H.B. Veteriner İşleri Gn.Md.ğü Gıda Kontrol Laboratuvarları Gıda Analiz Sonuçları, Ankara, 1978.
- 13- **Güneş, T.:** *Genel tarımsal pazarlama.* A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları: 311, A.Ü.Basimevi, Ankara, 1968.
- 14- **Güneş, T., Pekel, E.:** *Türkiye'de et üretiminin artırılması ve kalitenin yükseltilmesi İmkânları.* D.P.T., 846-İ.P.D., 285, Ankara, 1970.
- 15- **Koçtürk, O.N.:** *Hayvansal besinlerin insan beslenmesindeki rolü ve etkileri.* Vet.Hek.Dern.Derg.1977, 47, 2, 19-40.
- 16- **Özdemir, N.:** *Kooperatifçilik.* A.İ.T.İ.A. Yayını, Ankara, 1967.
- 17- **Türk, İ.:** *Türkiye'nin kalkınmasında tarım ve hayvancılık.* Türkiye I. hayvancılık Kongresi, Ogun Kardeşler Matb., Ankara 1968.
- 18- **TÜRK VETERİNER HEKİMLER BİRLİĞİ MERKEZ KONSEYİ;** IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı tanıtma ve danışma toplantısı için hayvancılık konusunda rapor., Ankara 1979.
- 19- T.C. Ziraat Bankası Yıllık faaliyet raporları. Ankara, 1968-1972.

Yazı 5 Mayıs 1981 günü alınmıştır.